

269 NUMARALI İCMAL DEFTERİNE GÖRE ACLUN

Ünal TAŞKIN*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nda ekilebilir arazinin kullanım hakkı devlete aitti. Devlet, bu toprakları belirli bir ücret mukabilinde köylülere kiraya verirdi. Buradaki tarlaları ekip biçen halk, hem toprağın kirası olarak elde ettiği ürünün belirli bir bölümünü hem de besledikleri hayvanlar için belirli bir miktar vergiyi devlete ödemek zorunda idiler. Devlet, o bölgede görev yapan asker ve memurlarına, maaşlarına karşılık olarak, vergi toplama işini verirdi. Bu gelirler, has, zeâmet ve timâr olarak parçalara ayrılan, dirlik olarak adlandırılırdı. Bu çalışmada Aclun'daki dirlikler anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gelirler, Maaş, Dirlik

ACLUN ACCORDİNG TO THE İCMAL DEFTER NUMBERED 269

Abstract

In the Ottoman Empire, the property rights of the fertilizable lands were belonged to state. The state rented these lands with some amount of money to the villagers. The villagers planting these lands had to give some amount of their products to the state as the rent of the lands they hired and they had to pay some amount of money for the animals they brought up. The state had civil servants and military personnel, who were working and living in the same area, to collect the incomes and pay the salaries. These incomes are called "dirlik" and divided as "has, zeâmet and timâr. This study will be discussed that dirliks in the Aclun.

Key Words: Incomes, salary, dirlik

Giriş

Tahlilini ve tanıtımını yapacağımız defter, Tapu Kadastro Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde 269 numarayla kayıtlı olan Timâr icmal defteridir. Defter, 14x37,5 cm ebadındadır. İncelenen defter, varak olarak sonradan numaralandırılmış olup 21 varaktır ve bir varağı boştur. Siyakat hattıyla tutulan defterde rakamlar arabî olarak yazılmıştır.

Defter, hicrî 1005 (1596) yılına ait olup, Dergâh-ı Ali müteferrikalarından Hasan b. Sinan ile Defter-i Hâkânî Kâtibi Ahmed b. Derviş tarafından tutulmuştur. Tutulan her kayıt arasında, sonradan olabilecek değişiklikleri kaydedebilmek için muayyen boşluklar bırakılmıştır. Defterden hareketle, Aclun sancağının, Aclûn, Kûre, Beni Alvân, Gavr, Alân, Salt, Kerek, Cibâl-i Kerek ve Şevbek olmak üzere 8 nahiyesinin olduğu görülmektedir. İncelediğimiz defterde Aclûn sancağı dışında Kerek ve Şevbek'in sancak olarak kaydı bulunmaktadır. 1550'li yıllardan itibaren sancak olarak itibar edilen (Çakar, 2003: 361) Kerek ve Şevbek'in coğrafi zorunluluktan dolayı, daha doğrusu devletin bölgeyi tam olarak hâkimiyeti altına alma çabası sonucu bir sancak olarak

* Yrd. Doç. Dr., Adiyaman Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, unaltaskin@hotmail.com

teşkilatlandırıldığını arşiv belgelerinden biliyoruz (BOA, Mühimme 14: 1023/1515, 1024/1516). Kerek ve Şevbek, Aclûn'un mufassal tahrir defterlerinde nahiye olarak kaydedilmesine karşın, hicrî 1005 tarihli bu timâr icmâl defterinde ayrı bir sancak olarak yazılmıştır (BOA, TT. 266: 5-6; BOA, TT. 970: 2-3; TKA, TT. 185).

1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in düzenlediği Mısır Seferi sonucunda, Osmanlı hâkimiyetine giren Aclûn, 1517 yılında yapılan idari düzenlemeyle, kurulan Şam (Arab) Beylerbeyliği'nin içerisinde yer aldı. Fakat Şam Beylerbeyliği'nin ilk idarî taksimatını gösteren Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki 9772 numarada kayıtlı bulunan vesikada yer alan sancak listesinde, Aclûn sancağının adına tesadüf edemiyoruz (Çakar, 2003: 357)¹. Aclûn sancağına ilk olarak 998 numaralı Tapu Tahrir defterinde Salt ile beraber rastlıyoruz (BOA, TT. 998: 292). Coğrafi olarak kuzeyinde Şam, doğusunda Suriye Çölü, batısında Şeria (Ürdün) Nehri, güneyinde ise Maan bulunmaktadır.

Dirlikler

Osmanlı Devleti, idarî, askerî, hukukî, iktisadî ve ictimai düzeni büyük ölçüde timâr sistemi üzerine kurmuştu. Bu sebeple eyaletlerin birçoğunda timâr sistemine rastlamaktayız. Ancak merkezden uzak bölgelerde yer alan bir kısım eyaletlerde ise timâr yerine salyane sistemi uygulanmaktaydı. Bu tür eyaletlerde, askerlerin, memurların ve yöneticilerin maaşları yıllık olarak nakden ödendiğinden bu ad verilmekteydi.

Dirlik, yani has, zeâmet ve timârlara ayrılan gelirlerin önemli bir bölümü kırsal kesimden alınan vergilerden meydana geliyordu. Şehir gelirleri daha ziyade padişah haslarına veya ümera haslarına ayrılmakla beraber asıl gelir dilimini kırsal alan oluşturuyordu. Dolayısıyla, hâsıl olarak bilinen ve köylerdeki toprak mahsullerinden alınan vergiler bunun en önemli dilimini teşkil ediyordu. Maktu' adı verilen bir köyün önceden belirlenmiş bir miktarı ödemesi veya kasm adı verilen her ürünün ayrı ayrı ölçülerek vergisinin belirli bir oranda alınması yöntemiyle toplanan hâsılın tamamı has, zeâmet veya timâr olabileceği gibi, dirlik sahibine hisse ayrılması şeklinde de olabilirdi. Bunun yanında hâsıl birden fazla dirlik sahibi arasında paylaşıldığı gibi, hisseler halinde vakıflar ile dirlik sahipleri arasında da paylaşılabilirdi. Hâsılın tamamen bir vakfa veya mülke ait olduğu durumlarda, dirlik sahibine toprak mahsullerinden "el-öşr" adı altında bir pay verilirdi. Bu pay vakfa ayrılan gelirlerin genellikle onda birine karşılık gelirdi (Taşkın, 2010: 412; 2011: 170).

Haslar

Has olarak nitelendirilen gelirler, başta padişah olmak üzere, beylerbeyi, sancakbeyi ve defterdar gibi önemli devlet görevlilerine maaş olarak verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan devlet hazinesine alınan gelir kaynaklarına, tahrir defterlerinde *hâssha-i pâdişah-ı âlempenah*, *havâss-ı hümayûn* veya *hâss-ı şâhî* denilmektedir. Sancakbeyi hasları ise *hâss-ı mirlivâ* şeklinde ifade edilirdi. Aşağıda Tablo-1'de padişah hasları verilmiştir.

¹ Bu arşiv vesikasının üzerinde herhangi bir tarih olmamakla beraber, Ö. L. Barkan 1520-21 yıllarına ait olduğunu söylemektedir. Fakat vesika üzerinde incelemelerde bulunan E. Çakar, evrakın içindeki bilgileri farklı kaynaklarla karşılaştırarak, bu tarihin 1517 olması gerektiğinin kuvvetle muhtemel olduğunu yazmaktadır.

Tablo-1:Padişah Hasları

Nahiye Adı	Geliri
Aclûn	13.958
Salt	44.740
Gavr	138.692
Kûre	33.000
Beni Alvân	13.050
Alân	40.000
Toplam	283.440

Yukarıdaki tabloya dikkat edilirse, Padişah hasları içerisinde en fazla gelir Gavr nahiyesinde olup, padişah hasları içerisinde yaklaşık % 49'luk bir paya sahiptir. En az pay ise 13.050 akçelik gelir ve % 4,6'lık pay ile Beni Alvân nahiyesidir.

Defterde padişah haslarının toplam geliri verilirken 282.512 akçe olarak kaydedilmiştir. Oysa bizim yaptığımız hesaplama 283.440 akçedir. Bu durumda ufak bir hesap hatasının yapıldığını söylemek mümkündür. Osmanlı kanunlarının uygulanmasında kendisine büyük yetkiler tanınan beylerbeyi eyaletin; paşa sancağı yöneticisi, sancakbeyi de sancağın en büyük yöneticisi idi ve beylerbeyi gibi hükümdarın kulları arasından bu göreve atanırdı (Yücel, 1974: 665-666). Dolayısıyla Sancakbeyi, bulunduğu sancakta sultanın otoritesini temsil ediyordu ve mirliva hasası veya sancakbeyi hasası olarak nitelendirilen gelirleri tasarruf ederdi. Aşağıdaki Tablo-2'de Mirliva hasaları verilmiştir.

Tablo-2:Mirliva Hasları

Nahiye Adı	Geliri
Aclûn	61.100
Salt	99.800
Gavr	45.100
Kûre	14.000
Beni Alvân	41.000
Toplam	261.000

Tablo-3: Kerek ve Şevbek Mirliva Hasları

Nahiye Adı	Geliri
Kerek ve Şevbek	217.500
Şevbek	309.800
Toplam	527.300

Aclûn'da mirliva hasaları içerisinde en büyük paya Salt nahiyesi sahiptir. 99.800 akçelik bir gelir dilimine sahip olan Salt'ı 61.100, 45.100 ve 41.000 akçelik gelirleriyle sırasıyla Aclûn, Gavr ve Beni Alvân takip etmektedir. 14.000 akçelik geliriyle Kûre nahiyesi ise diğer nahiyelerle kıyaslandığında oldukça geride kalmaktadır. Kerek-Şevbek mirliva hasaları ise bölgeden elde edilen padişah haslarından bile daha fazladır. Bölge gelirleri sancakbeyine aktarılmış gibi görünmektedir. Bu durum Kerek-Şevbek'in sancak derecesinde yeniden teşkilatlandırılmasından kaynaklanmış olabilir.

Zeâmetler

Bilindiği üzere, Osmanlı timâr sistemine göre geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan dirliklere zeâmet, tasarruf edenlere de zâim denilmektedir.

Zeâmet, *kılıç zeâmet* ve *hisseli zeâmet* olmak üzere ikiye ayrılır. Vilâyet kâtibi icmâl defterinde bir kimsenin üzerine 20.000 akçe zeâmet kaydederse buna *icmâllukılıç zeâmet* denir. Mahlûl kaldığında parçalanması caiz değildir (Sertoğlu, 1992: 80-81; Ayn-i Ali, 1280: 62). Bir sipahinin tasarruf ettiği 10-15.000 akçelik timâr, terakkilerle 20.000 akçeye ulaşırsa buna da zeâmet denir ancak *icmâllu zeâmet* sayılmaz. Çünkü bu tür zeâmet mahlûl kaldığında terakkiler bozulup başkalarına hisseler halinde verilebilir (Sertoğlu, 1992: 80; Ayn-i Ali, 1280: 62).

Tahrir sırasında bir kimseye 40-50.000 akçelik zeâmet tevcih olunursa bunun da tamamına *icmâllu zeâmet* denir. Ancak bunun 20.000 akçesine kılıç, geri kalanına ise hisse denir. Mahlûl kaldığında 20.000 akçelik kılıç kısmı hisseler halinde başka bir kılıç zeâmete veya timâra terakki olarak verilebilir (Sertoğlu, 1992: 81; Ayn-i Ali, 1280: 62-63).

İncelediğimiz deftere göre, Aclûn sancağında, 11 zeâmet bulunuyordu. Bu zeâmetlerin toplam geliri 138.395 akçe olup, en fazla gelir 20.500 akçe ile Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından İbrahim'in olup toplam gelir içerisinde % 14,8'lik paya sahiptir. En az gelir ise 5.000 akçe ile Şam Vilâyeti Defter Emîni İbrahim'e aittir ve % 3,6'lık paya sahiptir. Mevcut zeâmetleri, gelir miktarlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tuttuğumuzda 20.000-30.000 akçe aralığında 2 zâim bulunmaktadır. Diğer zeâmetler ise miktarlarından anlaşılacağı üzere zeâmet hisselerini teşkil etmektedir. Yani zeâmet olarak asıl tasarruf edilen yer değilse, miktarı tamamlamak için ayrılmış hisselerden oluşmaktadır.

Tablo-4: Zeâmetler

Tasarruf Eden	Geliri	Toplama Oranı
Muhammed b. Süleyman Bey	20.000	% 14,4
İbrahim (Şam Vilayeti Defter Emîni)	5.000	% 3,6
İbrahim (Müteferrika-i Dergah-ı Ali)	20.500	% 14,8
Fitas Çavuş (Dergah-ı Ali)	8.051	% 5,8
Süleyman Çavuş (Dergah-ı Ali)	18.700	% 13,5
Ali b. Abdullah	10.500	% 7,5
Zazan	14.000	% 10,1
Mustafa Hasan	18.544	% 13,3
İbrahim Çavuş (Dergah-ı Ali)	6.000	% 4,3
Hızır	8.000	% 5,7
Muhammed (Şakird-i Katib)	9.100	% 6,5
Toplam	138.395	%100

Timârlar

Timâr, Osmanlı Devleti'nde geçimlerine ve hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere bir kısım asker ve memurlara belirli bir hizmet karşılığında belirli bölgelerden tahsis edilmiş olan askerî dirliklere verilen isimdir (Barkan, 1979: 286). Senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan timârın, gelir miktarı ve tasarruf edenin yaptığı hizmetin cinsine göre çeşitli şekilleri vardı.

Gelir miktarına göre timârlar, *tezkireli* ve *tezkiresiz* olmak üzere iki grupta incelenebilir. Geliri 5.999 akçeye kadar olan timârlar tezkiresiz, 6.000 akçe ve yukarı gelire sahip timârlar ise tezkireli kabul edilirdi. Tezkireli timâr, mahlûl yani boş olduğu zaman yeniden tevcihi (dağıtım) ancak padişah berâtıyla mümkün olan, yani beylerbeyilerinin vermeye yetkisi olmadıkları timârlardır. Tezkiresiz timâr ise, mahlûl olduğu zaman beylerbeyi berâtıyla tevcih edilebilen timârlardır (Şahin, 1979: 932).

Timârın başlangıç (ibtida) kısmını teşkil eden en az kısmına *kılıç* denilirdi. Kılıç miktarı da eyaletlere göre değişiyordu. Şam eyaletinde tezkiresiz timârların kılıç miktarı 2.000, tezkireli timârların ise 6.000 akçe idi (Şahin, 1979: 933-935). Yani geliri 5.999 akçeye kadar olan timârların 2.000 akçelik kısmı kılıç miktarına tekabül etmekle beraber, bu timâr mahlûl kaldığında, 2.000 akçeden fazla olan kısmı ifraz edilerek dağıtıldı. 6.000-19.999 akçe arasındaki timârların ise 6.000 akçelik kısmı kılıç kabul edilir ve mahlûl kaldığında 19.999 akçeye kadar olan kısmı ifraz edilerek başkalarına dağıtıldı. *İbtida kılıç* olarak adlandırılan bu temel yapıda amaç, timâr erbabı öldüğü zaman oğullarına verilecek kısmın belirlenmesidir. İbtida kılıçlar, birden fazla kişiye verilmediği gibi parçalanması da mümkün değildi (Şahin, 1979: 933). Buradan hareketle, icmal defterinde kaç timâr varsa o kadar da kılıç olduğunu söyleyebiliriz (Şahin, 1979: 931).

Timâr tasarruf edenlerin devlete karşı bir takım mükellefiyetleri vardı. Bunların da başında sefer zamanında yanında tam teçhizatlı asker (cebelü) götürmek gelmekteydi. Her timâr beyinin sefer zamanında kaç cebelü götüreceği ise kanunla belirlenmişti. Kanunî Sultan Süleyman'ın kanunnamesine göre, geliri 3000-5.000 akçe arasında olanlar 1 cebelü, 5.500-8.000 akçe arasında olanlar 2 cebelü, 9.000-11.000 akçe arasında olanlar 3 cebelü, 12.000-14.000 akçe arasında olanlar 4 cebelü, 15.000- 17.000 akçe arasında olanlar 5 cebelü ve 18.000 akçe olanlar da 6 cebelüyle sefere katılmak zorundaydılar. Sancakbeyleri veya beylerbeyileri ise gelirlerinin her 5.000 akçesi için 1 cebelü götürmek zorundaydılar (Akgündüz, 1992: 370). Bu durumda aşağıdaki Tablo-5 incelenirse, Aclûn sancağında mevcut bulunan 51 timârdan 21 tanesi (3 tanesi mahlûl yani boş olmak üzere) gelirleri itibariyle cebelü çıkaramamaktadır. Diğer yandan müşterek olarak tasarruf edilen 5 adet timârdan sadece Behram, Murad ve Kabil'in tasarruf ettiği timârın hisseleri ve yine İsmail b. Ferhad ile Davud b. Mehmed'in tasarruf ettiği timârın bir hissesi cebelü çıkartmak için uygundur. Tablo-5 incelenirse geliri 3.000-5.500 akçe arasında 17 timâr, 5.500-8.000 akçe arasında 7 ve 9.000-11.000 akçe arasında 1 timâr bulunmaktadır. Bu durumda Aclûn sancağındaki timârlardan, XVI. Yüzyılın sonu itibariyle elde edilen cebelü sayısı, müşterek timârlar hariç 34'tür.

Aclûn sancağındaki 51 timârdan sadece 4 tanesi tezkireli, geriye kalanlar tezkiresizdir. Timârlara dikkat edilirse büyük çoğunluğunun gelirlerinin düşük olduğunu görmekteyiz. Ayrıca mahlûl durumda bulunan 6 adet timârın varlığına da işaret etmek gerekir.

Tablo-5: Timârlar

Tasarruf Eden	Geliri	Toplama Oranı
İbrahim b. Said	6.800	%3,4
Mehmed biraderi Şaban	6.500	%3,3
Mehmed b. Şemseddin	6.000	%3
Mahmud	5.999	%3
Nasır b. İsa	5.999	%3
Ali b. Ahmed	5.999	%3
Ahmed	9.996	%5,1
İsmail b. Hüseyin	5.700	%2,9
Mehmed b. Hüseyin Miralem	5.400	%2,7
Rıdvan b. Abdullah	5.000	%2,5
Ahmed v. Ömer	3.000	%1,5
Mehmed v. Ömer	3.500	%1,7
Hasan b. Hasan	4.975	%2,5
Abdi b. Ahmed	4.800	%2,4
Yusuf	4.420	%2,2
Mahmud	4.400	%2,2
İsmail b. Ferhad, Davud b. Mehmed	4.000, 2.000	%2 %1
Ahmed b. Abdi	3.300	%1,6
Ahmed b. Halil	3.000	%1,5
Mehmed b. Ahmed	3.000	%1,5
Süleyman	2.200	%1,1
Mehmed v. Ali	2.100	%1
İsmail b. Osman	2.600	%1,3
Ali	2.000	%1
Hüseyin	2.000	%1
Yusuf b. Abdullah	2.000	%1
Cebeli, Ferhad v. Ali	1.500, 1.500	%0,7 %0,7
Ömer v. Abdullah	2.050	%1
Ali	2.000	%1
Süleyman v. Ali	2.000	%1
Derviş b. Hasan	2.000	%1
Muhyiddin v. İbrahim Çavuş	2.100	%1
Katib Ahmed	2.000	%1
Ömer b. Mehmed	2.000	%1
Abdulvahid b. Ebubekir	2.000	%1
Murad b. Mustafa	2.000	%1
Hasan b. İskender, Ahmed b. Hüseyin	2.000, 2.000	%1 %1
Ali b. Ahmed	2.000	%1
Ali	3.300	%1,6
Behram, Murad, Kabil	5.000, 5.000, 5.000	%2,5 %2,5 %2,5
Mustafa b. Mahmud	2.000	%1
İbrahim b. Kuli	3.000	%1,5
Ali b. Hüseyin	2.000	%1
Keyvan b. Abdullah	4.974	%2,5
Ahmed b. Muhammed	5.100	%2,6
Mahlûl	2.000, 2.000	%1 %1
Mahlûl	3.000	%1,5
Mahlûl	2.000	%1
Mahlûl	3.500	%1,7
Mahlûl	2.000	%1
Mahlûl	2.000	%1
Toplam	195.712	% 100

Sonuç

Aclûn sancağında tasarruf edilen 11 zeâmet ve 51 timâr bulunmaktadır. Sancağın zeâmet geliri 138.395, timâr geliri sırasıyla 195.712 akçedir. Padişah hasları 283.440 akçe gelire sahipken, Aclûn sancakbeyi hasları 261.000, Kerek Şevbek Sancakbeyi hasları ise 527.300 akçe gelire sahiptir.

Sonuç olarak, Aclûn sancağı Osmanlı İdarî düzeni içerisinde yer alan orta ölçekli bir merkezdir. Bu durumu, timâr ve zeâmet gelirlerinin miktarlarından da görmek mümkündür. Defterde dikkatimizi çeken nokta Kerek-Şevbek mirliva haslarının miktarının Padişah haslarından fazla olmasıdır. Kanaatimizce coğrafi ve idarî sebeplerden dolayı sancak olarak itibar edilen Kerek-Şevbek sancağı gelirleri doğrudan sancakbeyine aktarılmış, böylece bölge tedricen itaat altına alınmaya çalışılmıştır.

Kaynaklar

BOA, Mühimme 14

BOA, TT. 266

BOA, TT. 970

BOA, TT. 998

TKA, TT. 185

TKA, TT. 269

Akgündüz, Ahmet. (1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, IV, İstanbul

Ayn-i Ali. (1280). *Kavânin-i Âli Osman der Hulâsa-i Mezâmin-i Defter-i Divân*, İstanbul

Barkan, Ö. Lütfi. (1979). "Timar.", İA, 12(1): 286-333

Çakar, Enver. (2003). "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı.", FÜSBD, 13(1): 351-374

Sertoğlu, Midhat. (1992). *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi*, İstanbul

Şahin, İlhan. (1979). "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risale", İÜEFTD, 32: 905-935

Taşkın, Ünal. (2010). "İcmal Defterlerine Göre Safed'de Timâr.", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı/ Middle East Special Issue*: 411-427

Taşkın, Ünal. (2011). *Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600)*, Elazığ

Yücel, Yaşar. (1974) "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyon (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler.", *Bellekten*, 38(152): 657-708